

Geçmişin İzlerini Süren Bilim

Arkeolojii

Elinize herhangi bir şey alın, sözgelimi bir kurşunkalem, bir el feneri ya da bilgisayar disketi. Şu anda değeri çok fazla olmayan, gündelik yaşamda kullandığımız bu nesneyi toprağa gömsek ve birkaç yüzyıl beklesek, nesne gün ışığına çıktığında son derece değerli bir tarihi buluntuya dönüşmüş olacaktır. Yalnızca parasal bakımdan değil, geçmişle ilgili ipuçları taşıyan arkeolojik bir nesne olarak da değeri artmıştır. Gelecek zamanın arkeologları artık bu nesneden yola çıkarak günümüz hakkında birçok bilgiye ulaşabilir.

Arkeoloji sözcüğü Yunanca arkhaios (eski) ve logos (bilim) sözcüklerinden türetilmiş bir sözcük. Arkeoloji, 18. yüzyılda Fransız bilimadamı Caylus (1692-1765) ve Alman bilimadamı Winckelman'ın çalışmaları sayesinde bir bilim haline geldi. O zamana kadar kazılar

sadece gömülü sanat eserlerini bulmak amacıyla yapılıyordu. Arkeoloji gerçek bir bilime dönüşünce geçmişin kalıntılarını, en önemsizmiş gibi görünenlerini bile arama görevini yükledi. Bu kalıntılar yok olmuş toplumların yaşamını öğrenmeye, onların konut, teknik, beslenme gibi günlük yaşamda ve diğer alanlarda yürüttükleri çalışmaları anlamamıza yarayacaktı. O güne dek geçmişle yalnızca tarihçiler ilgileniyordu. Oysa arkeoloji bilimi, yazılı belgelerin kaybolduğu ya da hiç var olmadığı yerler ve zamanlar hakkında bize tarihi bilgiler vermekte.

Napoleon Bonaparte'ın 1798 yılında Mısır'a düzenlediği sefer, Avrupa ülkelerinin buraya olan ilgisinin artmasına neden olmuştu. 1822'de Champollion adlı bir araştırmacı, Mısır'ın eski yazılarından biri olan hiyeroglif yazısını çözdü ve okumayı başardı. Bu buluş uzun bir dizi kazıya ve araştırmaya yol açtı. Mısırlıların anıtsal mezar mimarisi olan piramitlerin gizemi gün ışığına

Arkeolojik bir araştırma sırasında kazı ekibine farklı görevler düşer. Geçmişe ait bir parçanın topraktan çıkarılması kadar, ne olduğunun anlaşılması da önemlidir.

Arkeolojik kazılarda geçmişe ait pek çok şey gün ışığına çıkar. Arkeologlar bulunan tarihi eserler üzerinde titizlikle çalışırlar.

çıkarıldı. Bu buluşlardan sonra arkeolojik araştırmalara duyulan ilgi artmaya başladı.

Yöntemli, iyi hazırlanmış arkeolojik bir çalışma dört bölümden oluşur. Bunların ilki kazıdır. Kazıda arkeologlar araştırma yapılan yerde işaretledikleri yerleri kazarak geçmişe ait ipuçları ya da kalıntılar ararlar. Birçok kişinin merak ettiği bir şey var: Arkeologlar nereyi kazacaklarını nereden biliyorlar? Bu sorunun yanıtı basit. Eski uygarlıklar tamamen yok olup gitmiş gibi görünse de, peşlerinde bazı ipuçları bırakırlar. Bu ipuçları onlardan kalan harabeler ya da eski eserler olabileceği gibi, o uygarlıktan söz eden tarihi metinler de olabilir. Gelin bunlara birer örnek verelim: İlk örneğimiz Vezüv Yanardağı'nın aniden patlamasıyla tarihe gömülen, lav ve kül tabakası altında kalan Pompeii kenti olsun. Pompeii, İtalya'da bir zamanlar görkemli bir devlet olan Roma İmparatorluğu'nun kentlerinden biriydi. Günümüzden yaklaşık 1900 yıl önce gerçekleşen bir yanardağ püskürmesi bu şanssız kenti bir anda yok etmişti. Yüzyıllar boyunca Pompeii kenti hakkında bilinen yalnızca buydu. Arkeologlar kenti gün ışığına çıkarmaya karar verince bu kent hakkında bilinenler de çoğaldı. Kazılar kenti gün yüzüne çıkardıkça yanardağ külleri arasında günümüze dek bozulmadan kalan birçok şeye rastlandı. Sözgelimi bir evin duvarında "Cave Canem" (Dikkat, köpek var) yazısı hâlâ okunabilir durumdaydı. Pompeii

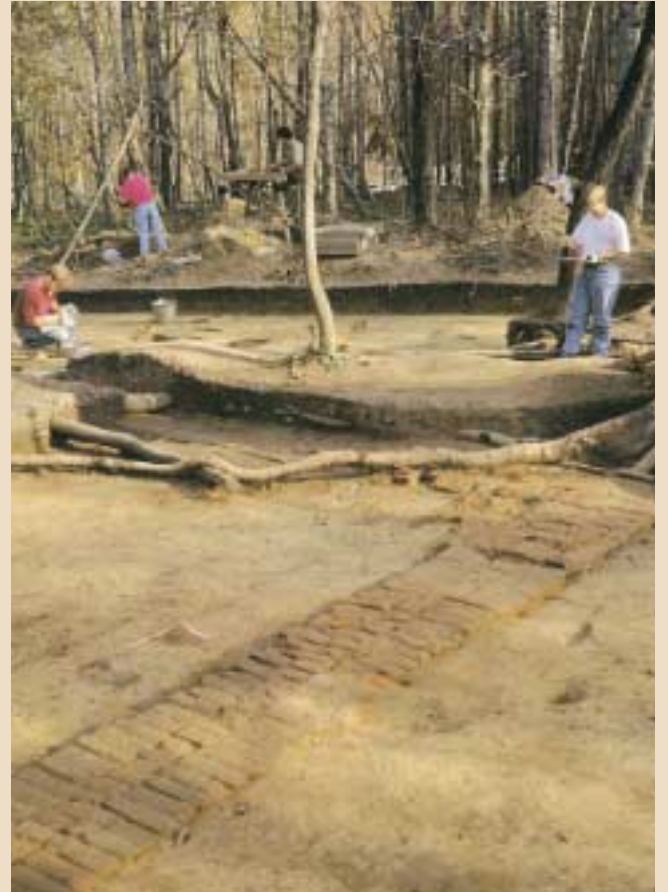
Arkeolojik bir araştırmanın en önemli bölümlerinden biri de kazıda bulunan eserlerin sınıflandırılmasıdır.

kentinin ayakta kalan duvarlarında büyük arenada yapılacak olan sirk gösterisiyle ilgili duvara boyanmış afişler, bozulmadan kalmıştı. Bunları bulan arkeologlar Eski Roma'da gündelik yaşamın nasıl yürüdüğü hakkında önemli ipuçları elde ettiler. Bu örneklerle bakarak Pompeii'de yaşayan bir Romalı vatandaşın nasıl davrandığını gözümüzün önüne getirmeye çalışalım: Romalı, belki de arenadaki gösteriye gitmek üzere evinden çıkıyordu, o sırada bahçedeki köpeği yanına geldi ve çevresinde hoplayıp zıpladı. Adam köpeğin başını şöyle bir okşayıp yoluna hızla devam etmek istemiş olabilir; öyle ya belki de arenadaki gösteriyi kaçırmak istemiyordu.

Pompeii kazısında, yeri bilinen bir kentte neredeyse hiç bozulmadan kalmış kalıntılar örneğini gördük. Oysa bazen arkeologlar yazılı belgelerden yola çıkarak hiç bilinmeyen, izi hiç bulunmamacasına kaybolmuş uygarlıkları ararlar. Buna örnek olarak da bugün Çanakkale yakınlarında olduğunu bildiğimiz tarihi Troya kentinin örnek gösterebiliriz. Heinrich Schliemann adında bir Alman arkeolog söylencelerde adı geçen Troya kentinin bulmaya karar vermişti. Ne var ki elinde yalnızca Eski Yunan ozanı Homeros'un yazdığı bir destan olan İlyada'dan başka bir şey yoktu. Homeros'un İlyada'sı Akhalarla Troya kenti halkının savaşlarını anlatıyordu. Bu savaşın sonunda

Akhalar, Troya kentine girmeyi başarmış, kenti yakıp yıkmışlardı. Ne var ki Schliemann'ın elindeki bu tek kanıt da masal olarak okunan bir kitaptı. Kimse bu kitapta yazarların doğru olabileceğine inanmıyordu. Alman arkeolog İlyada'da yazılanların doğru olduğuna ilişkin inancını koruyordu: "İki güzel fışkıran pınara vardılar. Bunlardan iki dere girdaplı Skamandros nehrine dökülüyordu. Birinden hep sıcak su akıyor ve altında yanan ateşin dumanı gibi çıkan buhar tütüyordu. Ama öteki, yazın da soğuk akıyordu. Dolu gibi, ya da kışın karı gibi ve donmuş buz parçaları gibi."

Homeros, İlyada'nın 22. şarkısında 147'den 152. satıra dek bunları anlatıyordu. Schliemann'ın ilk işi Homeros'un sözünü ettiği pınarları aramak olmuştu. Araştırmasına ilk başladığı bölgede iki değil, 34 tane pınar çıkmıştı karşısına. Üstelik bu bölge oldukça dik tepelerle, uçurumlarla doluydu. Demek ki İlyada'da anlatılan kaçma kovalama sahneleri bu bölgede gerçekleşemezdi. Birçok

Kazı alanında nerenin kazılması gerektiği önceden belirlenir. Arkeologlar böylece daha sistemli çalışma olanağına sahip olurlar.

yeri gezdikten sonra "Hisarlık" adı verilen tepeye geldi. İzler sanki bu tepeyi gösterir gibiydi. Üstelik Homeros'un kitabında sık sık sözünü ettiği İda Dağı

Kazı sırasında arkeolog çok dikkatli ve özenli çalışmalıdır. Bir tarihi eseri topraktan ayırdetmek için bilgi kadar dikkat de gereklidir.

bu tepeden görölüyordu. İda ya da bugünkü adıyla Kaz Dağı, Troya savaşı sırasında tanrıların savaşı seyrettikleri yerd. Schliemann bölgede kazıya başladı. Karşısına burada bir zamanlar uygarlığın olduğunu gösterecek türden çanak çömlek parçaları ve duvar kalıntıları çıkıyordu. Sonra bir gün, uzun ve yorucu çalışmaların sonunda arkeolog Troya kentini buldu. Üstelik o bir tane Troya arıyordu ama karşısına 9 tane çıkmıştı. Çeşitli tarih katmanları arasında yıkılıp yeniden kurulmuş 9 Troya kenti vardı.

Schliemann, Türkiye’de arkeolojik kazı yapan ilk kişiydi. Bulduğu tarihi eserleri ve paha biçilmez hazineleri beraberinde yurtdışına kaçırdı. Benzer şekilde bugün Anadolu topraklarından çıkarılmış pek çok tarihi eser yurtdışında. Bunun önlenmesi için pek çok yasa bulunuyor, bu yüzden bugün kazı yapmak için yasalar uyarınca izin almak gerekiyor. Siz siz olun izinsiz bir kazı yapmaya kalkışmayın. Bazen toprakta oyun oynarken, karşınıza rastlantısal olarak tarihi bir eser çıkabilir. Yapmanız gereken en iyi şey bir müzeye haber vermek olacaktır.

Kazı yapmak isteyen bir bilim adamı ya da uzman, kazı için gereken mali desteği Türk Tarih Kurumu,

Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ya da üyesi olduğu bir bilim kurumundan sağlar. Kazı izni içinse Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne başvurmak gereklidir. Yabancı araştırmacılar kazı başvurularını ülkelerinde bulunan Türkiye temsilcilikleri yoluyla yaparlar. Türkiye’de yerli arkeologlar kadar yabancı arkeologlar tarafından da sürdürülen kazılar vardır. Bütün kazılara Kültür Bakanlığı’ndan bir gözlemci katılır. Kazılar genellikle hava koşullarının uygun olduğu yaz mevsiminde sürdürülür ve kazı mevsimi kışın sona erer. Kazılarda ele geçen tarihi buluntular, numaralandırılıp sınıflandırıldıktan sonra müzelere teslim edilir.

Bir yerde kazı yapılmasına karar verilirken göz önüne alınan başka unsurlar da var. Sözelimi eski kayıtların ve yer adlarının incelenmesi bunlardan biri. Bu işlem, çoktan unutulmuş yerlerin yeniden bulunmasına yol açabilir. Bu nedenle eski ve yeni yerlerin haritalara işlenmesi de arkeolojik araştırmanın bir parçasıdır. Bir diğer teknikse çok daha basit bir yöntemi içerir: toprağın dövülmesi. Bu yöntem sayesinde elde edilen sese göre toprağın içindeki boşluklar belirlenir. Dip

Kazı alanı ölçülüp, belirli aralıklarla bölümlere ayrılır, Her bölüm ayrı ayrı kazılır. Bu bölümlere “açma” adı verilir.

Topraktan çıkarılan parçalar kimi zaman kırılmış olabilir. Buluntuların topraktan çıkarılmaz numaralandırılması bu yüzden önemlidir. Araştırmacılar bu numaralara göre kırılmış bir eseri, parça parça biraraya getirir.

sondalarıyla duvar ve hendeklerin izini yakalama olasılığı vardır. Roma ve Milano'daki Lerici Vakfı, bu yöntemi kullanarak ilk kez 1957 yılında arkeolojik bir buluş yapmıştı. Teknoloji ilerledikçe daha pek çok teknik, toprağın altında ne bulunabileceğini arkeologlara gösterir oldu. Bütün bunların amacıysa elbette daha sağlıklı ve olabildiğince fazla bilgiye ulaşmayı hedefleyen bir kazı yapabilmek.

Günümüzde dünyanın birçok yerinde pek çok kazı yapılıyor. Bunlar özellikle kentleşmenin hızla ilerlediği ve yoğun yerleşim bölgeleri olan alanlarda yapılan kurtarma kazıları. Bu tür kazılar zorunluluk nedeniyle yapılır. Çeşitli özel ya da kamu yapılarının inşaatı sırasında sık sık arkeolojik kalıntılara rastlanır. Bu kalıntılar tümüyle yok olmadan, geçmişe ilişkin eserleri kurtarmak için acil kazılar yapılır. Bu kazılara kurtarma kazısı adı verilir. Türkiye'de bugün Keban baraj gölünün suları altında kalan pek çok yerleşim yerinde 1968-1972 yılları arasında yoğun kurtarma kazıları yapılmıştı. Yine benzer şekilde Atatürk ve Karakaya barajlarının yutacağı bölgelerde de Aşağı Fırat Kazıları adı altında pek çok kazı düzenlendi. Yakın zamanlarda gündeme gelen tarihi Zeugma kenti kazıları da kurtarma kazısı niteliğindedir.

Arkeolojik yerleşmelerin ve kalıntıların bulunmasında şansın da yardımı olduğu görülmüştür. Sözelimi tarlasını süren bir çiftçinin rastlantı eseri bazı kalıntılar bulduğunu hep duyarız. Güney Fransa'daki Paleolitik çağın yerleşim yeri olan ünlü Lascaux Mağarası, 1940'ta dört öğrencinin kökünden sökülmüş bir ağacın oluşturduğu çukuru incelemeye kalkışması üzerine açığa çıkmıştı. Benzer biçimde "Ölüdeniz Yazmaları" olarak bilinen eski yazılı parşömenler, bir bedevinin sürüsünden kaçan hayvanları çölde aramaya çıkması sonucu bulunmuştu. Ülkemizde de Kapadokya'da bulunan İhlara vadisinin, kaçan koyununu aramaya çıkan bir çoban tarafından rastlantı eseri bulunduğu söylenir.

Arkeolojik kazılar büyük deneyim, beceri, özen ve dikkat ister. Uzun süren bir eğitimden geçmeden bir kazıyı denetleyip örgütlemek olanaksızdır. Bu nedenle zaman zaman eğitim kazıları da düzenlenir. Eğitim kazılarında öğrenciler defter tutmayı, buluntuları toparlayıp etiketlemeyi, kazı buluntularının çizimlerini yapmayı, bulunanların sınıflandırılmasını ve işlerine yarayacak daha pek çok şeyi uygulamalı olarak öğrenirler.

Bir kazıda, kazı başkanı benimsediği bir kazı tekniğini uygulayarak kazılacak alanı karelere

Çöp Tenekesi Arkeolojisi

Arkeologların insanlar ve yaşayışlarına ilişkin bilgi sahibi olma yollarından biri de geride bıraktıkları eşyaları incelemektir. Resimdeki çöp tenekesinde bir ailenin çöpleri var. Çöp tenekesindeki nesneleri dikkatlice inceleyin. Çöplerini inceleyerek, bu aile hakkında neler söyleyebilirsiniz, düşünün. İsterseniz not da alabilirsiniz.

Bu ailenin çöp tenekesini bir yıl boyunca inceleseniz ve her hafta sekiz kutu kola içtiklerini belirleseniz; ancak bir hafta çöp tenekesinden hiç kola kutusu çıkmasa nelerin değiştiğini düşünürsünüz?

Bu çöp tenekesinde bulunan nesnelerden hangileri toprağa gömülse, yüzlerce yıl değişmeden kalır?

birleştirmeye uygun olmayan tarihi eserlerdir. Arkeologlar sanki bir yapbozun parçalarını birleştirir gibi bu eserleri de titizlikle birleştirmeye çalışırlar. Bu parçalar geçmişten günümüze uzanan son derece değerli buluntulardır. Parçaların eksiksiz, hasarsız ve bütün halinde olması arkeologların onları yorumlamasını kolaylaştıracaktır.

Arkeolojik bir çalışmanın üçüncü evresini, bulunan eserin ne amaçla yapıldığının anlaşılması olan yorumlama kısmı oluşturur. Bazen eksik bir parça ya da daha önce benzerine rastlanmamış bir parça sırrını uzun zaman saklayabilir. Bundan sonraki aşamaysa, kazıdan sonra elde edilen buluntuların belli bir çağa ya da

döneme tarihlendirilmesidir. Bu işlem, kazı yapılan çevredeki uygarlıklara bakılarak, yazılı belgelere dayanılarak ve aynı çevreden çıkan diğer eserlerle kıyaslama yapılarak gerçekleştirilir. Sözelimi, yeraltından çıkarılan bir sikkenin, Lidya mı, Roma mı, Selçuklu mu ya da başka bir döneme mi ait olduğu, o sikkenin incelenmesi ardından belirlenir ve buluntunu tarihlendirilmesi yapılır.

Bütün bunlar bir arkeoloğun yaptıkları. Bir de yapmadıkları var. Bu da, belki bazılarını hayal kırıklığına uğratabilecek ama, arkeologlar genelde macera filmlerindeki arkeolog Indiana Jones gibi fantastik serüvenlere atılmıyorlar. Arkeolojiye ilgi duyanları şimdiden uyaralım: Onları canlanıp intikam almaya çalışan mumyalardan çok, kazılması ve incelenmesi gereken geniş araziler bekliyor.

. Gökhan Tok

böler. Her kare sayı ya da harflerle işaretlenir. Bazen tek bir kare, bazen de birbirine bitişik birkaç kare aynı anda kazılır. Kazılan bu çukurlara "açma" adı verilir. Açmalar, mala, spatula fırça gibi küçük aletlerle kazılır. Kazı sırasında kerpiç bir duvarı topraktan ayırt etmek ne kadar büyük dikkat isterse, tarihi bir buluntuyu da dağılmadan çıkarmak o denli beceri gerektirir. Bu nedenle eğitim görmemiş amatörlerin kazı yapması büyük zararlara yol açabilir.

Arkeolojik araştırmanın ikinci bölümünde, kazıda bulunan şeyler incelenir ve sınıflandırılır. Bunlardan birçoğu kırılmış ya da çeşitli etkilerle asıllarından farklı şekiller almış olabileceğinden arkeolog daha önce elde edilen eşyalardan yararlanarak yarım eseri tamamlamaya çalışır. Kimi zaman müzelerde ya da tarihi eserlerin arasında dolaşırken, başları, kolları olmayan heykellere rastlarız. Bir çömleğin dibinde kırıklar vardır ya da. Bunlar parçaları topraktan çıkarılamamış ya da